

Новиков Анатолій,
доктор філологічних наук, професор
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

ТВОРЧИСТЬ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

У розвідці наголошується, що багатогранна творчість М. Кропивницького постійно була в полі зору І. Франка. Критик дав високу оцінку створеному ним театру на східних теренах України, зараховував до когорти корифеїв у царині національної драматургії. Також відчутний вплив Кропивницького на драматургічний доробок Франка, зокрема в драмі «Учитель».

Ключові слова: драматургія, корифей, архітектоніка твору, український колорит, нова естетична система.

Novikov A. Literary works by Marko Kropyvnytskyi in reception of Ivan Franko.

It is emphasized in the article that I. Franko constantly kept in sight the multifaceted creativity of M. Kropyvnytskyi. The critic highly appreciated the theatre created by M. Kropyvnytskyi on the eastern territories of Ukraine, he considered M. Kropyvnytskyi to be a coryphaeus of the national dramatic art. It is noted that the influence of M. Kropyvnytskyi on I. Franko's dramatic works, in particular in the drama "Uchitel'" ("A Teacher") is significant.

Key words: dramatic art, coryphaeus, architectonics of the work, Ukrainian originality, new aesthetic system.

Наступного 2020 року виповнюється 180 років від дня народження одного з найвидатніших українських драматургів, геніального актора й режисера, засновника уславленого театру корифеїв, «батька українського театру» Марка Кропивницького. Непересічний доробок митця за останні майже 150 років був поцінований сотнями (якщо не тисячами) критиків, літературознавців, театрознавців. Серед них — Д. Антонович, М. Вороний, С. Єфремов, М. Комаров, І. Мар'яненко, І. Пільгук, Р. Пилипчук, О. Пчілка, П. Рулін, М. Сумцов. Не обійшов увагою творчість Кропивницького й такий загально визнаний авторитет, як Іван Франко, на чію думку й сьогодні орієнтується чимало вітчизняних дослідників.

Метою розвідки є аналіз рецепції драматургічної й театральної діяльності Марка Кропивницького в літературно-критичних працях Івана Франка.

Із Західною Україною Марка Кропивницького поєднують досить тісні творчі зв'язки. Розпочалися ці відносини 1875 року, коли він упродовж шести місяців працював у Галичині й Буковині в складі Руського народного театру, очолюваного Теофілією Романович, і користувався великим успіхом у місцевої публіки. У подальші роки драматург продовжував підтримувати як творчі, так і особисті стосунки з низкою галицьких акторів, зокрема Северіном Паньківським, Костем Підвисоцьким, а також низкою інших представників західноукраїнської еліти, у тому числі редактором львівського часопису «Зоря» Василем Лукичем-Левицьким. А починаючи з 1880-х років поступово починають завойовувати галицьку сцену й драматургічні твори митця. Так, у жовтні 1885 року спочатку у Станіславі (тепер — Івано-Франківськ), а потім у Львові зіграли спектакль за його драмою «Глитай, або ж Павук». У наступні роки на львівській сцені виставлялися п'єси «Пошилися у дурні» й «Дай серцеві волю, заведе у неволю». Згодом ці та інші твори побачили світ на сценах і деяких інших міст Наддністрянщини.

Варто зауважити, що про театральну діяльність Кропивницького Іван Франко висловлювався не так часто. Це, напевно, зумовлено тим, що вистави за участю визначного актора й режисера йому особисто не пощастило відвідати жодного разу. Однак він добре усвідомлював непересічне значення створеного ним зіркового театру. Акцентуючи увагу на занепаді національного театрального мистецтва в Галичині, Франко 1898 року у статті «Русько-українська література» писав: *«Тимчасом на Україні сталося щось таке, що з боку дивлячись, могло б видатися неможливим, неправдоподібним. Як звісно, там 16 мая 1876 р. вийшла заборона українського слова в друку; в публічному житті воно й перед тим уже ніде не було допущене. І нараз, у 80-х роках там постає український театр і стає відразу на такій висоті, про яку в Галичині довго ще навіть снити не можна»* [4, с. 109].

Прикметно, що до початку 80-х років XIX ст. вітчизняна критика поцінювала Кропивницького виключно як актора. Перші спроби дати оцінку його літературній творчості пов'язані з виходом у світ першого тому драматичних творів письменника. Ця подія майже збіглась у часі з початком функціонування українського професійного театру на теренах підросійської України. Сталося це 1882 року. До згаданої збірки ввійшли такі п'єси, як «Дай серцеві волю, заведе у неволю», «Глитай, або ж Павук», «Невольник» і «Помирилися».

Саме тоді Кропивницький уперше з'являється і в полі зору І. Франка, який 1883 року виступає з рецензією на його книгу у львівському часописі «Зоря». Поцінуючи доробок письменника, Франко робить

наголос на тому, що це один «з *ліпших проявів літературного життя одноплемінної нам України по зняттю з українського слова тяжкої заборони*». Особливо сподобалась критикові вишукана мова творів, щедро пересипана перлинами народнопісенної творчості. Проте багатий фольклорно-етнографічний матеріал, на думку рецензента, виглядатиме на сцені «*і пестро, і мальовничо, і рухливо, — але все ж таки воно швидко утомить своєю одностайністю і недостачею якої б то було акції...*» [4, с. 147].

Чи не найбільшу ваду вбачає І. Франко у слабкості композиції п'єс Кропивницького. Він, зокрема, не може зрозуміти, чому драматург ігнорує таку важливу складову, як створення конфлікту, — основну русійну силу будь-якого драматичного твору. Більше того, автор начебто навмисно намагається затушувати конфлікт навіть там, де він створюється самим сюжетом: любовний трикутник (Семен — Одарка — Микита), загроза рекрутчини одному з головних персонажів (Семену) тощо.

Однак ці зауваження мають своє логічне пояснення. Адже вже на ранньому етапі своєї літературної діяльності неперевершений майстер сцени Кропивницький відчував необхідність (можливо, інстинктивно) віднайти нові форми архітектоники драматичного твору на кшталт «*нової драми*», яка на початку 1880-х років народжувалась у країнах Західної Європи.

Кропивницький першим серед українських драматургів зрозумів важливість перенесення конфлікту у психологічну площину, а відтак уже в ранніх своїх творах став робити акцент на внутрішньому переживанні героїв. Більш яскраво це проявиться дещо пізніше, зокрема у п'єсах «*Дві сім'ї*», «*Олеся*», «*Замулені джерела*», де ознак, характерних для «*нової драми*», значно більше, а в драмі «*Страчена сила*» (1903) митець остаточно переходить на засади нової європейської естетичної системи. Щоправда, далі він знову буде використовувати у своїх п'єсах лише окремі елементи «*нової драми*», оскільки досить скоро зрозуміє, що масовий глядач, ще не підготовлений до сприйняття глибоких психологічних творів.

І. Франко тоді цього, очевидно, не усвідомлював, але досить скоро пересвідчився, що, попри його закиди, вистави за п'єсами Кропивницького користуються у глядачів неабиякою популярністю. Гарною ілюстрацією до цього були численні позитивні рецензії та нотатки у періодичній пресі («*Заря*», «*Одесский вестник*», «*Труд*»), а надто власне враження критика після відвідання ним 1888 року вистави за мелодрамою «*Дай серцеві волю, заведе у неволю*». Тоді ж

Франко дещо корегує свою оцінку щодо драматургії Кропивницького, хоча успіх спектаклю все-таки пов'язує не з новаторством драматурга, а з фольклорно-етнографічним багатством твору. «... *Місцевий український колорит, звичаї, пісні, танці, народні приказки — ось головна окраса цієї п'єси, головна і притягальна сила*» [4, с. 228], — зауважує Франко у своїй рецензії на спектакль.

Відзначимо, що в пізніших своїх працях Франко продовжує критикувати «Дай серцеві волю...», але тепер уже за приглушеність соціального конфлікту, оскільки у п'єсі, мовляв, показано бідний сільський люд лише «в святкові незвичайні моменти», а про «щоденні клопоти і журбу, з яких складається селянське життя», в ній начебто нічого не говориться [4, с. 229].

Значно вищої вартості з точки зору архітектоніки, а головне, соціального звучання, заслуговує, на думку Франка, драма «Глитай, або ж Павук», яку він називає сумною історією «руйнування бідних людей через одного дереуна» [4, с. 147]. Водночас критик доходить висновку, що такі «чорні характери, як Бичок», пересажені на український ґрунт із «темного царства» Островського» [4, с. 148].

Таке твердження могло виникнути, очевидно, через нерозуміння чи незнання Франком певних моментів української дійсності. Згодом він, імовірно, зрозуміє свою помилку, оскільки у власній драмі «Учитель» створить образ Вольфа Зільберглянца, який багато в чому нагадує Йосипа Бичка — головного героя згаданої драми Кропивницького.

Закид про запозичення з російської літератури певних образів робить Франко і щодо водевілю «Помирились», який начебто також «немов живцем переведений з Островського». Критик упевнений, що для українського менталітету не притаманна кулачна бійка в людному місці. Не влаштовує його й сам предмет, вибраний драматургом для змалювання — «грубий і огидний, ображаючий всяке чуття моральне» [4, с. 148–149].

І справді, фабула комедії Кропивницького «Помирились», на перший погляд, нагадує п'єсу О. Островського «Важкі дні», де п'яний купець-самодур Тіт Брусов так само побив іншу людину — Висиліска Перцова — і чекає на покарання. Водночас його син Андрій домагається від батька згоди на одруження з купецькою донькою Олександрою Кругловою. Проте Тіт чомусь протриває шлюбіві. І тут знаходиться добра людина — Василь Досужев, який береться уладнати справу. Йому вдається помирити Перцова з його кривдником і заодно добитися згоди Брусова старшого на одруження сина з його коханою.

Показово, що і в комедії Кропивницького Панас Гурін не відразу дає згоду на весілля, оскільки вважає, що сільський учитель непара для його доньки. Тільки завдяки дотепності Василя й наполегливості його нареченої закоханим все-таки вдається здолати труднощі.

Таким чином, все свідчить начебто про запозичення Кропивницьким сюжету в Островського. Але поглиблений аналіз дозволяє дійти висновку, що у «Помирились» значно більше спільного з водевілем Андрія Велісовського «Бувальщина», створеного раніше, ніж комедія російського драматурга. У «Бувальщині» так само є закохані й мачуха, яка їм протидіє, однак і тут непорозуміння закінчується шлюбом.

Про спорідненість цих творів свідчать і їхні фінали. У «Бувальщині» виконавці хором співають:

*Коли ця побрехенька
Вас повеселила,
То ми будемо раденькі,
Що вам догодили [1, с. 36–37].*

Чимось подібним закінчується і комедія «Помирились»:

*Просимо щиро, вас панове,
Щоб ви розсудили:
Чи годиться оця каша,
Що ми наварили? [3, с. 143].*

Немає в «Бувальщині» хіба що п'яної бійки. Хоча й це не зовсім так. Адже один із персонажів твору Панас Базюра принаймні має намір побити паламаря Акакія Ферাপонтовича.

Все це є свідченням не сліпого копіювання Кропивницьким сюжетів своїх попередників, а використання певних літературних традицій, що беруть свій початок ще у народнописенній творчості (згадаймо казки, пісні балади, в яких розповідається про те, як зла мачуха стоїть на перешкоді щастя своєї падчерки, але врешті-решт все закінчується весіллям). До того ж «*і в українській і в російській драматургії ці теми варіювалися десятки разів, а нехитрі сюжетні колізії перекочувували з одного водевілю в інший*» [2, с. 302].

Децю пізніше у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Франко відмовиться від свого попереднього висновку про неправдивість відображеного автором водевілю сільського життя, а своє різке неприйняття комедії пояснить тим, що остання начебто дала поштовх для появи «незліченних українських фарс», в яких селяни

зображуються в карикатурному вигляді, притому «з невідлучними реквізитами — гопаком і горілкою» [6, с. 396].

З огляду на ці міркування неохвально відзивається Франко і про комедію «По ревізії», майже одностайно визнану літературознавцями й театрознавцями (притому ще за життя автора) взірцем українського водевілю. Втім, у літературно-критичних працях Франка можна віднайти і чимало прикладів позитивної оцінки п'єс Кропивницького. Серед них — «Пошились у дурні», «Лихо не кожному лихо — іншому й талан», «Вуси», «Зайдиголова», «Дві сім'ї» (друга назва — «Де зерно, там і полова»). Ці твори критик уважає майже бездоганними з точки зору драматургічної побудови і дуже цікавими за змістом [6, с. 396–398].

Вельми позитивна оцінка літературному доробку засновника театру корифеїв дається І. Франком у фундаментальній статті «Русько-українська література» (1898). Критик, зокрема, доходить висновку, що у драматургічних творах Кропивницького й Карпенка-Карого «стає перед нами, як живе українське село з його поезією і його темнотою, з його природною красою і з його п'явками та визискувачами. Сільська вулиця, співи і забави дівчат і парубків, корчма з неминучим євреєм, старшина і громадська управа, сільські лихварі і сільські вчителі, сільський пролетаріат і сільські дуки, агачі та дідичі — все те виведено тут в ряді прекрасно оброблених і не раз глибоко вистудійованих типів» [5, с. 110].

Остаточного ризику під оцінкою драматургії Кропивницького підведе Франко 1910 року у «Нарисі історії українсько-руської літератури», де попри окремі критичні зауваження підніме письменника на найвищий щабель українського Парнасу, зауваживши, що його літературна діяльність запевняє йому «в історії українського театру не тільки ім'я одного з його батьків, але також в історії нашого письменства ім'я визначного драматичного автора», який є корифеєм «української драматичної літератури й штуки» [7, с. 345; с. 395].

Вельми відчутний і зворотній вплив, на що звертав увагу сам І. Франко. 1898 року у праці «Русько-українська література» він зауважував, що кращі драматургічні твори наддніпрянських авторів (таких, зокрема, як М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний та деякі ін.) буквально «оживили» «галицько-українську драматичну продукцію». І далі додає: «Під впливом українців було написано моє “Украдене щастя” і наступні драми з сучасного сільського життя (“Рябина”, “Учитель”）」 [7, с. 100].

Особливо відчутний вплив Кропивницького на драматургічний доробок Франка в його драмі «Учитель» (1896). Мається на увазі образ

головного героя цього твору сільського багатія Вольфа Зільберглянца, який своїм вовчим характером, своїм умінням облутувати боргами знедолений сільський люд ніби повторює «богоугодні діяння» Йосипа Бичка («Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького). «... *Вовк у нас у селі найстарша особа, — розповідають про Зільберглянца залякани ним селяни. — Чи то війт, чи паламар, чи хто-будь, усі його слухають. О, бо то сила! Він що хоче, то зробить. Кажуть, що він три хованці має*» [5, с. 75].

Залякуючи односельців, Бичок розповсюджував чутки, нібито він великий чаклун і вміє «*насилати хворобу і злидні*» [3, с. 465]. Те ж саме говорять і про Зільберглянца. «... *Казали, що в нього очі недобрі, — характеризує героя Франка місцевий війт. — На що погляне в недобру годину, те мусить звестися нінащо: худібка вгине, хатка згорить, збіжжя град виб'є*» [5, с. 103].

Не можна не звернути уваги й на деякі неточності, які допускає Франко, згадуючи про внесок Кропивницького в організацію українського професійного театру. Промовистим свідченням цього є висловлювання: «... *в 80-х роках, коли обставини зложилися ввіймово корисно для утворення окремої української трупи, він (Кропивницький — А. Н.) разом із Старицьким стає на чолі сеї першої української трупи*» [7, с. 345]. Хоча насправді Театральне товариство, більш відоме під назвою театр корифеїв (а саме його мав на увазі Франко), Кропивницький заснував у жовтні 1882 року одноосібно і так же одноосібно керував ним майже цілий рік (до серпня 1883 року).

Інша неточність зумовлена публікацією 1907 року мемуарів Миколи Садовського «Мої театральні згадки». Спираючись на ці спогади, критик доходить хибного висновку, що «ініціатором» «початку нового театру на Україні» був начебто автор зазначеного твору [7, с. 391].

Згадані неточності давно вже спростовані авторитетними істориками українського театру — Дмитром Антоновичем, Іваном Мар'яненком, Миколою Вороним та ін.

Підсумовуючи, варто зауважити, що багатогранна творчість Марка Кропивницького постійно була в полі зору Івана Франка. Через брак інформації критик не зміг належним чином поцінувати його театральну діяльність, проте вельми високу оцінку дав створеному ним театру на східних теренах України, зараховував митця до когорти корифеїв у царині національної драматургії.

Література

1. Велісовський А. Бувальщина / А. Велісовський. — Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної культури УРСР, 1961. — 39 с.
2. Історія української літератури. У 8-ми т. — Київ: Наукова думка, 1969. — Т. 4. — Кн. друга. — 452 с.
3. Кропивницький М. Твори в 6-ти т. / М. Кропивницький. — Київ: Держлітвидав УРСР, 1958. — Т. 1. — 575 с.
4. Франко І. Про театр і драматургію. / І. Франко. — Київ: АН УРСР, 1957. — 240 с.
5. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. / І. Франко. — Київ: Наукова думка, 1979. — Т. 24. — 448 с.
6. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. / І. Франко. — Київ: Наукова думка, 1980. — Т. 27. — 464 с.
7. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. / І. Франко. — Київ: Наукова думка, 1984. — Т. 41. — 684 с.